

Modell ÉS különút

Tamáska Máté – Kocsis János Balázs:

Modell vagy külön út: Bécs szociális építészete¹

Keller Márkus

keller.markus@tat.k.elte.hu

Építészet-szociológia. Ritka pillanat az, amikor egy tudományág formálódását jelen időben tetten érhetjük. A kialakulás folyamatát legtöbbször utólag, az adott tudományterület intézményesülését követően írják meg, sokszor éppen azért, hogy a létrejött, törékenynek gondolt intézményt megerősítsék. Esetünkben ilyenről szó sem lehet, hiszen az építészet-szociológia kifejezés ugyan „már” 1996-ban feltűnik Farkas János által a BME építész hallgatói számára írt jegyzet címében, és természetesen több szociológus (pl. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor vagy S. Nagy Katalin) munkáját vagy munkájának egy részét sorolhatjuk utólagosan az építészet-szociológia körébe, a fogalom maga Magyarországon alig használatos. Olyannyira nem, hogy ha az építészet-szociológia kifejezésre keresünk rá a világhálón, az első 10 helyen Tamáska Máté (a tárgyalt kötet szerkesztőjének) írásait vagy az azokról írt recenziókat találjuk. Ez a hiány nem sajátosan magyarországi jelenség. Az elméletekre fogékony és komoly építészeti diskurzusmúltsal rendelkező Németországban, a Deutsche Gesellschaft für Soziologie-n belül is csak 2007-ben alakult meg az Arbeitsgemeinschaft für Architektursoziologie. Igaz, azóta már elkészült a tudományterületet bemutató kismonográfia és néhány egyetem curriculumában is megjelent az építészet-szociológia (Delitz 2009). A németországi helyzethez hasonlóan a szociológia és az építészet közötti kapcsolatok esetlegességét, sporadikusságát alapítja meg Adam Wood az angolszász nyelvterületet vizsgáló 2019-es esszéjében. Ezeknek a tényeknek a fényében különösen fontos Tamáska Máténak és kollégáinak igyekezete, hogy az építészethez a szociológia irányából közeledő kutatásoknak nevet adjanak, ezzel is fókuszálva a megközelítésre irányuló tudományos figyelmet.

Ennek a munkának az egyik állomása, gyümölcse a szóban forgó kötet is, amely a Térformák-Társadalomformák sorozat második darabja. A Bécs szociális építészetét tárgyaló munka hat (németül vagy angolul megjelent) tanulmányon és a két szerkesztő, Tamáska Máté és Kocsis János Balázs által írt előszón keresztül igyekszik választ találni arra a kérdésre, hogy Bécs lakásépítészete modell lehet-e Budapest és

1 Tamáska Máté – Kocsis János Balázs (2018): Modell vagy külön út: Bécs szociális építészete. Budapest: Martin Opitz Kiadó (Térformák-társadalomformák 2.)

akár egész Európa számára, vagy egy olyan külön út, amelyet történetileg, szociológiailag vagy akár építészetszociológiai szempontból elemezni, sőt csodálni is lehet, de követni nem igazán.

A kötet Peter Eigner, Herbert Matis és Andreas Resch klasszikus írásával kezdődik. Ez a tanulmány nemcsak a legkorábbi megjelenésű a könyv írásai között, hanem hosszánál és történeti jellegénél fogva alapozást is nyújt a munka többi szövegének. Peter Eigner és társai Bécs szociális lakásépítészetének történetét áttekintve azt az alapot adják meg a többi tanulmánynak, amely nélkül bármilyen szociológiai megközelítés súlytalan. Komoly segítség mind az oktatás, mind a kutatás számára, hogy ez a cikk végre magyarul is megjelent, hiszen a századfordulótól egészen az 1990-es évekig társadalomtörténeti nézőpontból foglalja össze a bécsi lakáskérdést és az arra adott válaszokat, ismerteti az állami lakáspolitikát, statisztika adatokra is támaszkodva. Némi túlzással a kötet többi tanulmánya az itt felvetett kérdéseket (például az állami szerepvállalás mértékét, a célcsoport kérdését vagy a tervezők kezét mozgató előfeltevéseket) gondolja tovább és vizsgálja, fokozatosan közeledve napjaink problémái felé.

Eignerék összefoglalását Justin Kadi írása követi, amely azt a folyamatot elemzi és mutatja be, ahogy az állam az 1980-as évektől kezdve fokozatosan kivonul a bécsi szociális lakásépítés területéről, és egyre inkább a piaci szereplőknek adja át a terepet. Ez Bécs esetében nem azt jelenti, hogy az állam már nem támogatja a lakásépítést, sokkal inkább azt, hogy sokszínűbbé válnak a támogatási formák, és így már a piaci szereplők is hozzáférhetnek a közösségi pénzügyi forrásokhoz. Ezzel párhuzamosan a lakásépítés célja is megváltozik. A mennyiség helyett a minőség kerül előtérbe, illetve az új lakások építése mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a történeti lakásállomány felújítása. Mivel ezek a régi, nagyrészt belvárosi bérházak többnyire magánkézben voltak, a támogatások célközönsége is változik, a bérházak tulajdonosai kerülnek a középpontba. Mindezek hatására a szociális (azaz államilag támogatott) lakásszektor egyre inkább a „nem támogatott piachoz” kezdett hasonlítani a lakások minőségében és árában egyaránt. Ezeknek a folyamatoknak is köszönhető, hogy Bécsben 2004 óta nem épülnek városi beruházásban szociális bérlakások, és általánosságban is csökken az újonnan épülő szociális bérlakások száma.

Ugyanezt az időszakot elemzi Michael Klein cikke is, annyiban különbözve a korábbiaktól, hogy a modernizációs elméleteket és a társadalmi mérnökség fogalmát használva a szociális lakásépítés tervezéseméleti problémáit tárgyalja. Elemzésével arra hívja fel a figyelmet, hogy míg a két világháború közötti Bécsben a politikai alapú, ideológiailag meghatározott választ adtak a lakáskérdésre, addig 1945 után a szociális lakáspolitikát a társadalom lehető legnagyobb részéről gondoskodni akart. Az 1970-es években – a modernizációba vetett hit gyengülésétől nem függetlenül – egyre inkább a menedzsmentszemléletű modell alapján alakul át a szociális lakásépítés világa. Ez azzal is járt, hogy a kezdeti határozott társadalomképből és igényekből levezetett egységes lakásalaprajzok egyre változatosabbá váltak, és kü-

lőnböző egyedi lakásformáknak adták át a helyüket. Olyan szociális lakásoknak, amelyek megfeleltek a differenciált, versenyalapú társadalom eszméjének.

A differenciált társadalom által támasztott igényeknek megfelelő és ilyen értelemben „korszerű” lakás jellemzőit keresi Erich Raith a tanulmányában. Raith abból indul ki, hogy a társadalom, a lakások használati módja sokkal gyorsabban változik, mint a bennünket körülvevő épített környezet. Ebből következően az átalakítható, rugalmas alaprajzú lakások és épületek azok, amelyek generációkon átívelve is képesek megfelelni a lakók kívánalmainak, azaz korszerűek. De melyek ezek a lakások? Konkrét példákat elemezve Raith arra jut, hogy nem a modern, funkcionista felfogás jegyében épült lakások, épületek azok, amelyek a legjobban megfelelnek ennek a szempontnak (ahogy esetleg sokan gondolnák), hanem a sokáig megvetett Gründerzeit polgári bérházai. Az az építészeti felfogás, az a beépítési mód tehát, amelynek merev térszerkezetét, az ebből fakadó szabad terek és a zöldfelületek hiányát éppen a modern építészeti mozgalom kritizálta. Miért lehetnek ezek a házak mégis „rugalmasak”? Raith szerint egyrészt azért, mert a bérházak belső udvarai tág lehetőséget kínálnak az alternatív (előre nem tervezett) használat számára, ráadásul mivel az itt kialakított belső traktus nem lát el reprezentatív funkciót, probléma nélkül illeszthetőek hozzá ideiglenes építmények is. Egy másik, szintén a rugalmasságot erősítő tulajdonsága ezeknek az épületeknek a statikájuk és a bennük található lakások hatalmas belmagassága. Mindkét jellemző abba az irányba hat, hogy a tartófunkció nélküli közfalak könnyen áthelyezhetőek, így a lakások alaprajza, kiosztása viszonylag könnyűszerrel megváltoztatható. Ebből levezetve Raith szerint a ma épülő városi lakóházaknak, követve a századfordulón épült társaik példáját (és szemben a később épült lakóépületek sokaságával) differenciálnak és sokoldalúnak kell lenniük, alkalmasnak arra, hogy viszonylag kis átépítéssel új, ma még nem láttható (és így nem is tervezhető) funkciók ellátására is alkalmasak legyenek.

Immár tisztán a gyakorlat és a jelen felé fordulva tanulmányozza a lakásépítést Vera Kapeller és Johannes Huemer tanulmánya, amely a történeti és az elméleti érzékenység hiánya miatt némileg kilóg a kötetből. Bécs és Pozsony lassan összeérő agglomerációját vizsgálva a szerzők a lakóházépítési trendeket ábrázolják. A kevés elemzést, de annál több leírást tartalmazó cikk (amely egy nagyobb kutatás része) használja ugyan az lakásépítészet szociológiája kifejezést, de valójában nem alkalmazza a szociológia módszertanát. Cserébe megmutatja, hogy a különböző urbanizációs folyamatok és demográfiai trendek hogyan hatnak a régió lakásépítésére, komoly képanyaga pedig közelebb hozza a vizsgált jelenségeket.

A kötet zárótanulmánya a némileg talányos *Készházak áruháza* címet viseli. Michael Zinganel a Blaue Lagune nevű készházakat bemutató, Bécs közeli bevásárló park és az 1932-ben felépült Werkbundsiedlung összehasonlításával próbálja felderíteni azt, hogy milyen életmódot próbálnak kiszolgálni, esetenként sugallni a készházak gyártói, illetve arra is kísérletet tesz, hogy az általa a mindennapi élet két alapvető intézményének tartott bevásárlóközpontnak és készházaknak a társa-

dalmi háttérére rávilágítson. Ehhez – sokat ígérően – Bourdieu mezőelméletét hívja segítségül, de végül ennek következetes használata elmarad. Ami az elemzés után bizonyosan elmondható az az, hogy az utóbbi évtizedben a készházak népszerűsége nőtt. Nemcsak több készházat vásároltak Ausztriában, hanem az eladott házak mérete is gyarapodott, egyre fényűzőbbek lettek a megvásárolt otthonok. Jelezve, hogy már nem pusztán a kisebb pénztárcával rendelkezők családi ház iránti vágyát voltak hivatottak kielégíteni ezek a termékek. Érdekes módon a fényűzéssel párhuzamosan a felépített házak külseje egyre inkább egyszerűsödött, és formavilágukban (reagálva annak divatjára) visszautaltak a klasszikus modernre. Izgalmas, és a klasszikus modern felé fordulásnak némileg ellentmond, hogy a házak alaprajzukban konvencionálisak, a háború utáni nyugat-európai normáknak megfelelően a kétgyermekes családok igényeire reflektálva készültek még a 2000-es években is. Zinganel úgy látja, hogy a készházak tervezőit és gyártóit nem valamiféle elvont építészeti koncepció, hanem a piac elvárásai, a házak eladhatósága irányította. Nem véletlen, hogy az építészeti diskurzus mélyen megveti ezeket az eladásra kínált épületeket. Jól jellemzi az építészeti gondolat hiányát a készházak tervezőinek, építőinek a házak bebútorozásához, berendezéséhez való viszonya. Az 1932-es Werkbundsiedlung, de más kísérleti lakótelep esetében is a lakások berendezése, a bútorok elhelyezése a tervezők leghatásosabb és tudatosan használt eszköze volt arra, hogy az általuk ideálisnak tartott lakáshasználatot a jövőbeni lakók számára sugallják, előírják. A Blaue Lagune esetében ilyenről kezdetben szó sem volt, a berendezés csak arra szolgált, hogy a vevő könnyebben bele tudja magát élni a lakás hangulatába, azaz pusztán az eladhatóságot kívánta segíteni. Csak akkor vált fontosabbá a berendezés, amikor egyre több vásárló igényelni kezdte, hogy a készházak mellé egyben bútorokat is kapjon. Így váltak napjainkra a készházak egyben a bútorgyárak kiállító helyiségeivé is. Anélkül azonban, hogy valamiféle előre elgondolt életmódot javasolni kívántak volna. Ha a Raith és Zinganel tanulmányában olvasottakat összevetjük, érdekes látni, hogy a Blaue Lagune készházai a tökéletes mintapéldányai lehetnének a Raith által megfogalmazott rugalmasságnak, hiszen elvileg (a hatalmas választék miatt) bármilyen életmódnak, felfogásnak teret adhatnának, de úgy tűnik, hogy a tudatos koncepció hiánya, az üresség az, ami alaprajzaikat közhelyessé és ebből kifolyólag merevvé is teszi.

Remélem, hogy a tanulmányok rövid ismertetése is megmutatta, hogy a tanulmánykötet sok új szemponttal gazdagíthatja és gazdagította máris a magyarországi lakhatás múltjának és jelenének vizsgálatát. Külön izgalmassá teszi a kötetet, hogy nem egyszerűen már megjelent tanulmányok utánközléséről van szó, hanem Tamáska Máté (aki a szerkesztés mellett a szövegek magyarra fordításáért is felelős) szinte szerzőtárrsá lépett elő, amikor saját fényképeivel illusztrálta a cikkeket. Nem apróság ez, hiszen az illusztrációk elkészítése illetve kiválasztása és annak eldönté-

se, hogy mi érdemel meg képi megjelenítést egy lakhatással, építéssel foglalkozó tanulmánykötetben, alapvetően meghatározza a befogadás mikéntjét.

Az úttörő és hiánypótló jelleg szinte természetesen hoz magával néhány gyermekbetegséget. Ezek közül a legzavaróbb, hogy a kötet által megvalósuló tudástranszfer „küldőországának”, jelen esetben az osztrák, német szaknyelvnek a fogalmisága átüt a magyar szövegen. Ez még önmagában csak stilisztikai kérdés lenne, de az olyan fogalmak, mint a szociális lakáspolitikai, a szociális lakás, a szociális lakásépítés vagy a korlátozott profilú bérlemény mind a német szakkifejezések tükröfordítása, és némileg mást jelentenek a német-osztrák diskurzusban, mint Magyarországon. Így használatuk nemcsak esetlen olykor, hanem sokszor félrevezetheti az osztrák-német terminológiában nem járatos olvasót. Ebbe a csoportba tartozik a tanulmánykötetek és különösen a fordításkötetek gyakori problémája, az egységes fogalomhasználat hiánya. Erre példa jelen esetben a szétterülés, széttelepülés kifejezések párhuzamos használata.

Mindezek azonban csak apró kis hibák az egyelőre csak virtuálisan épülő építészet-szociológiai intézet homlokzatán. Az intézet kifejezés talán némileg túlzónak tűnhet első olvasásra, de figyelmesebben szemlélve a kötet környezetét, Tamáska Máté munkásságát, a távlati célokat tekintve nem lehetnek kétségeink. A sorozat eddig megjelent kötetei (a Pál Eszter szerkesztette Tér, Tudomány, Történet vagy az iskolaépítéssel szociológiai szempontok alapján is elemző Tanulás helyei), illetve a Tamáska által az utóbbi években szervezett kiállítások, konferenciák, a socio.hu készülő angol nyelvű építészet-szociológiai különszáma tudatos építkezést sejtetnek.

A tanulmánykötet címlapján a bécsi Karl Marx Hof látható. Az épület egyszerre jelképe a vörös Bécs sikeres lakásépítési projektjének és a patriarchális, merev, a lakók elképzeléseinek kevés teret hagyó lakhatásnak. A kép lényegében választ is ad a címben jelzett dilemmára. Bécs szociális lakásépítészete egyszerre modell és követhetetlen külön út. Talán leginkább inspiráció lehet, ahogy inspiratívak a kötet tanulmányai is. Még több ilyet!

Irodalom

- Farkas J. (1996): *Építészet-, település- és városszociológia*. Budapest: BME Szociológia Tanszék.
- Delitz, H. (2009): *Architektursoziologie*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Wood, A. (2019): The Elephant is the Room: Sociology and Architecture. *The Sociological Review*. <https://www.thesociologicalreview.com/the-elephant-is-the-room-sociology-and-architecture/> – 2019. december 4.